

01
Ο Φώτης Γεωργιάδης ενώ καταγράφει
ευρήματα στην Αποθήκη 8
του Αρχαιολογικού Μουσείου
Θεσσαλονίκης τον Νοέμβριο του 1994.

Σ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ
ΦΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

Ένας κλασικός αρχαιολόγος σε προϊστορικό τοπίο

Κλασικός αρχαιολόγος, φοιτητής του Μιχάλη Τιβέριου, πώς βρέθηκε χωμένος μέσα στις σπηλιές και την Προϊστορία; Και, επιπλέον, όταν βρέθηκε, αυτές του φάνηκαν ελκυστικές και δεν δέλησε πια να τις εγκαταλείψει. Ξύπνησε η αγάπη του για τα βουνά και την ορειβασία που του είχε εμφυσήσει ο πατέρας του; Με επιμέλεια, σχολαστικότητα, ευρύνοια και ευαισθησία καταγράφει, αναλογίζεται, χωρίς να περιορίζεται από το «ειδικό». Και καλλιεργεί μια βαθιά κατανόηση για τις πολιτισμικές μαρτυρίες που συναντά.

Συνέντευξη στην Αγγελική Ροβάτσου

Ο Δρ Φώτης Γεωργιάδης είναι κλασικός αρχαιολόγος, προϊστάμενος του Γραφείου Βορείου Ελλάδος και αναπληρωτής προϊστάμενος της Εφορείας Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας. Αποφοίτησε από το Α΄ Λύκειο Χαλανδρίου. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, από το οποίο αργότερα έλαβε διδακτορικό δίπλωμα στην Κλασική Αρχαιολογία (επιβλέπων καθηγητής: Μιχάλης Τιβέριος).

Εντάχθηκε στο τακτικό προσωπικό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας το 2005, συμμετέχοντας το 2004 στον γραπτό διαγωνισμό πρόσληψης αρχαιολόγων του ΥΠΠΟ στον οποίο πρώτευσε. Πιο πριν, από το 1994 έως το 2005, εργάστηκε με συμβάσεις σε ανασκαφές και αρχαιολογικά προγράμματα του ΥΠΠΟ στην ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και στο Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Βορείου Ελλάδος. Έχει διευθύνει και διεξαγάγει ανασκαφές σε θέσεις της βόρειας Ελλάδας. Άρθρα του έχουν δημοσιευθεί σε επιστημονικά περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων και συλλογικούς τόμους.

—Υπήρχαν καθηγητές στο Πανεπιστήμιο οι οποίοι σας ενέπνευσαν για τα Προϊστορικά;

Είμαι κλασικός αρχαιολόγος. Δεν ακολούθησα ειδίκευση Προϊστορικής Αρχαιολογίας, αν και είχα εμπνευσμένους δασκάλους και καταξιωμένους επιστήμονες στον κλάδο αυτόν. Όταν βρέθηκα στην Εφορεία Σπηλαιολογίας, όπου υπάρχουν κυρίως προϊστορικοί αρχαιολόγοι γιατί είναι περισσότερο εντατική η χρήση των σπηλαίων στις περιόδους αυτές, διαπίστωσα ότι σχεδόν κανείς δεν ασχολούνταν διεξοδικά με τη μελέτη των αρχαϊκών και κλασικών καταλοίπων στα σπήλαια. Επομένως, υπήρχε ένα ευρύ πεδίο έρευνας για έναν κλασικό αρχαιολόγο. Στο Πανεπιστήμιο, «μέντοράς» μου ήταν ο καθηγητής Μιχάλης Τιβέριος, σήμερα Επόπτης του Κέντρου Ερεύνης της Αρχαιότητας και αντιπρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών. Μου είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον το μάθημά του, γιατί όταν ήμουν νέος με ενδιέφερε η ιστορία της τέχνης, και η αγγειογραφία που διδασκε ο Μιχάλης Τιβέριος ήταν, τρόπον τινά, το πλησιέστερο μάθημα σε μια ιστορία της ζωγραφικής της αρχαιότητας. Επειδή είχα καλή επίδοση στα μαθήματά του, με προσέγγισε, ενδιαφέρθηκε να συζητήσουμε για τους ακαδημαϊκούς στόχους μου, στη συνέχεια πήγα στην πανεπιστημιακή ανασκαφή που διηύθυνε και με τα χρόνια αποκτήσαμε έναν ισχυρό δεσμό καθηγητή-φοιτητή, ο οποίος αργότερα μετατράπηκε σε μια ειλικρινή φιλική σχέση, που υφίσταται μέχρι σήμερα. Η αγγειογραφία και η κεραμική δεν αποτελούν το κύριο αντικείμενο της ενασχόλησής μου πια, αν και πάντα παραμένουν αγαπημένα μου θέματα. Η πραγματικότητα της μάχιμης αρχαιολογίας, της καθημερινότητας της προστασίας και ανάδειξης των μνημείων, είναι πολύπλευρη και σύνθετη, αλλά οι καταβολές είναι αυτές. Και ο καθηγητής με τον οποίο συνδέθηκα κυρίως είναι ο Μιχάλης Τιβέριος.

—Πώς βρεθήκατε στην Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας;

Μπήκα στην Αρχαιολογική Υπηρεσία με τις εξετάσεις του 2004. Η τοποθέτηση των επιτυχόντων των γραπτών διαγωνισμών του ΥΠΠΟ σε υπηρεσιακές μονάδες γίνεται λαμβάνοντας υπόψη τη δύλωση προτίμησής τους, κατά τη σειρά της επιτυχίας τους. Εγώ, ως πρώτος επιτυχών, πίστευα ότι θα τοποθετηθώ εκεί όπου θα δηλώσω. Πρώτη προτίμηση στην αίτησή μου ήταν το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Ωστόσο, με τοποθέτησαν στην Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Βορείου Ελλάδος, την οποία είχα επίσης δηλώσει επειδή η έδρα της ήταν στη Θεσσαλονίκη, αλλά ως τελευταία προτίμηση!

Για να το θέσω συνοπτικά, η διαδικασία δεν υπήρξε υπόδειγμα χρηστής διοίκησης. Ζήτησα ακρόαση από τον τότε Γενικό Διευθυντή Αρχαιοτήτων. «Ναι, παιδί μου, άφησε να περάσουν δυο, τρεις μήνες και επικοινωνήσε για να το αλλάξουμε». Σε αυτούς τους δύο μήνες που μεσολάβησαν όμως, άρχισε να μου αρέσει στην Εφορεία Σπηλαιολο-

03

21 Δεκεμβρίου 2005. Αμφιθέατρο ΥΠΠΟ (Μπουμπουλίνας). Ορκωμοσία αρχαιολόγων που προσλήφθηκαν με τον γραπτό διαγωνισμό του 2004.

02

04

Ιούλιος 2018. Ανασκαφή του σπηλαίου «Δρακότρυπα» στη Θάσο.

04

λογίας. Λίγο επειδή υπήρχε αυτή η αίσθηση της εξερεύνησης, λίγο επειδή εξαιτίας των ερευνών βρισκόσουν σε πανέμορφα τοπία, σε βουνά, σε δάση, σε απόμακρες πλαγιές, σε μέρη στα οποία δεν θα είχες κανέναν λόγο και καμία άλλη ευκαιρία να βρεθείς, λίγο επειδή διέφερε από μια τυπική Εφορεία Αρχαιοτήτων, άρχισε να μου τραβάει κάπως το ενδιαφέρον, κι έτσι αποφάσισα να μείνω εκεί και να το δοκιμάσω. Μέχρι τότε όμως δεν είχα καμία σχέση με τα σπήλαια.

—Πώς επιλέγετε τα σπήλαια που ερευνάτε;

Είναι σύνθετο ζήτημα αυτό. Από τη μια πλευρά, σε κάποιες σπηλιές κάνουμε έρευνες επειδή είναι απαραίτητο να γίνουν λόγω κάποιου έργου. Παραδείγματος χάριν τώρα, στο σπήλαιο της Μαρώνειας, έχει δρομολογηθεί η αξιοποίησή του με πρωτοβουλία της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Πριν συνταχθούν οι μελέτες, έπρεπε να γίνει σωστική ανασκαφή, που γίνεται προγραμματισμένα για να υποστηριχθεί ένα δημόσιο έργο και να τεθούν σε σωστές βάσεις οι σχετικές με αυτό μελέτες. Υπάρχουν και σωστικές έρευνες που προκύπτουν αιφνιδιαστικά. Να σας δώσω ένα παράδειγμα, που μάλιστα μου είχε κάνει εντύπωση: Πριν από λίγα χρόνια, μας ενημέρωσαν πως εντοπίστηκε μία κατά κάποιον τρόπο «κρυμμένη» αίθουσα σε μία ήδη γνωστή σπηλιά, στη Σάμο. Η αίθουσα αυτή είχε επιφανειακή κεραμική, που αξιολογήθηκε από φωτογραφικό υλικό το οποίο είχαμε λάβει. Φροντίσαμε να πάει μια αποστολή της Εφορείας στο νησί άμεσα. Αυτό που αντικρίσαμε ήταν ανεπανάληπτο. Δεν φανταζόμουν ποτέ ότι θα έχω την ευκαιρία να δω κάτι τέτοιο. Επρόκειτο για έναν άγνωστο κλάδο του σπηλαίου στον οποίο μπορούσε να μπει κανείς μέσα από μια πολύ στενή είσοδο που περνούσε απαρατήρητη. Μπαίνοντας σε αυτόν τον κλάδο, λοιπόν, αντικρίσαμε αντικείμενα της Νεολιθικής και της Εποχής του Χαλκού στο δάπεδο του σπηλαίου, που κατά τα φαινόμενα είχαν παραμείνει από τότε στις θέσεις τους. Η εντύπωση ήταν πως, ούτε λίγο ούτε πολύ, ήμασταν οι πρώτοι άνθρωποι που βρίσκονταν εκεί μετά την Εποχή του Χαλκού! Αυτή, π.χ., ήταν μια έρευνα έκτακτη, εκτός προγραμματισμού, που έγινε για σωστικούς λόγους, για να μην διαταραχθεί η ευαίσθητη ισορροπία του σπηλαίου. Τέλος, υπάρχουν σπήλαια που παρουσιάζουν για οποιονδήποτε λόγο ένα ειδικό επιστημονικό ενδιαφέρον, για τη συστηματική έρευνα των οποίων αναζητούμε πόρους. Αυτός είναι ένας τρίτος λόγος επιλογής των προς έρευνα σπηλαίων.

—Με ποια κριτήρια καταρτίσατε τον κατάλογο των σπηλαίων του Αφιερώματός μας; Είναι μοναδικά; Αντιπροσωπευτικά; Κάτι άλλο;

Τα σπήλαια του θαυμάσιου Αφιερώματος του περιοδικού σας επιλέχθηκαν κατ' αρχάς με γνώμονα την πληρέστερη χρονική και γεωγραφική αντιπροσώπευση των μνημείων της βόρειας Ελλάδας, για την έρευνα και την προστασία των οποίων είναι αρμόδια η Εφορεία μας. Θέλαμε να παρουσιάσουμε μνημεία από την Παλαιολιθική έως τη Βυζαντινή περίοδο, από τις Πρέσπες έως τη Θράκη. Η επιλογή αυτή αντικατοπτρίζει ασφαλώς και τη διαχρονική χρήση των σπηλαίων από τον άνθρωπο. Ένα επιπλέον κριτήριο υπήρξε η πορεία της έρευνας των μνημείων αυτών: θα έπρεπε να έχουν ερευνηθεί και μελετηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό, ώστε να μπορούμε να παρουσιάσουμε επιστημονικά τεκμηριωμένες πληροφορίες.

Τα σπήλαια του Αφιερώματος είναι λοιπόν αντιπροσωπευτικά. Και, επειδή το αναφέρετε στην ερώτησή σας, θα πρέπει να πω ότι είναι και μοναδικά: κατά κανόνα όταν ένα μνημείο έχει ερευνηθεί και μελετηθεί, αναδύονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ιστορικής του διαδρομής που το καθιστούν μοναδικό. Κατά μία έννοια κάθε μνημείο είναι μοναδικό.

—Λέτε ότι η λατρευτική χρήση των σπηλαίων διαπιστώνεται κατά κύριο λόγο στην Αρχαϊκή εποχή. Αυτό μπορούμε να το ερμηνεύσουμε;

05

Ιούλιος 2018. Σπήλαιο «Δρακότρυπα»
Θάσου.

06

Σεπτέμβριος 2018. Μεγάλο Σειτάνι
Σάμου. Ανώνυμο σπήλαιο στο φαράγγι.

Στην πλειονότητά τους τα ιερά μέσα σε σπήλαια, σύμφωνα με τις μέχρι τώρα έρευνες, φαίνεται πως ιδρύονται κατά την Αρχαϊκή περίοδο. Πρέπει βέβαια να πούμε ότι η χρήση των σπηλαίων ως λατρευτικών χώρων παρουσιάζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στην Κρήτη, όπου αδιαλείπτως υπάρχουν ιερά σε σπήλαια από την Εποχή του Χαλκού. Στην ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά, τα περισσότερα ιερά σε σπήλαια ιδρύονται κατά την Αρχαϊκή περίοδο. Δεν λείπουν βέβαια και τα μνημεία στα οποία η έναρξη λατρευτικών πρακτικών τεκμηριώνεται από τη Γεωμετρική περίοδο, όπως παραδείγματος χάριν το σπήλαιο στην κορυφή Καραβόλα της Πάρνηθας, το σπήλαιο Άσπρη Πέτρα στην Κω, πιθανότατα το σπήλαιο του Διονύσου στην Καλλιθέα Χαλκιδικής και άλλα.

Όλα αυτά τα λατρευτικά σπήλαια αποτελούσαν τμήμα του ενιαίου θρησκευτικού τοπίου του αρχαίου ελληνικού κόσμου, μαζί με τα υπόλοιπα extra muros ιερά που περιλάμβαναν, όχι μόνο κάποιους ναούς με τα τεμένη τους, αλλά και πολυάριθμους και ποικιλόμορφους λατρευτικούς τόπους σε άλση, γύρω από δέντρα, σε πηγές, ποταμούς και σε ιδιαίτερους γεωλογικούς σχηματισμούς. Κυρίως στο τέλος της Γεωμετρικής περιόδου, αλλά και στην αρχή της Αρχαϊκής παρατηρείται μια διαφοροποίηση της συμπεριφοράς απέναντι στο ιερό, που περιλαμβάνει νέους τρόπους, αλλά και νέους τόπους λατρείας. Ο πολλαπλασιασμός των ιερών τόπων, που μπορούμε να διαπιστώσουμε αρχαιολογικά, αποτελεί μέρος αυτής της αλλαγής, που σχετίζεται με τη γένεση των πόλεων, το θαλάσσιο εμπόριο μακρινών αποστάσεων, την οικονομική ανάπτυξη και τη δημογραφική ανάκαμψη του ελληνικού κόσμου. Η ίδρυση (ή η επανίδρυση) ιερών σε σπήλαια κατά την Αρχαϊκή περίοδο εντάσσεται σε αυτή την εξέλιξη, είναι τμήμα αυτής της μεγάλης εικόνας. Υπάρχουν όμως και επιμέρους φαινόμενα, μικρής κλίμακας, που κατά περίπτωση θεωρείται πως συνέβαλαν στην ανάπτυξη ιερών στα σπήλαια. Παραδείγματος χάριν η αύξηση της χρήσης των σπηλαίων ως λατρευτικών χώρων στην Αττική μετά τα Περσικά έχει αποδοθεί στη διάδοση της λατρείας του Πανός μετά τη μάχη του Μαραθώνα, όταν οι Αθηναίοι, όπως παραδίδουν ο Ηρόδοτος και ο Πανσανίας, πίστεψαν πως ο θεός συνέδραμε αποφασιστικά στη νικηφόρα έκβαση της μάχης. Ο Παν, ως θεός που σχετίζεται με την κτηνοτροφία και τη δραστηριότητα στα βουνά, ως θεός που απέχει από την αστική ζωή και κινείται στο όριο του πολιτισμού με την αγριότητα, λατρεύεται κατεξοχήν σε σπήλαια, εξ ου και η τακτική του απεικόνιση σε σπηλαιόμορφα ανάγλυφα.

Θα πρέπει βέβαια να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο ότι υπάρχει μια συζήτηση στην επιστημονική κοινότητα σχετικά με το κατά πόσο η εκκίνηση της λατρευτικής δραστηριότητας που διαπιστώνεται στα σπήλαια κυρίως κατά την Αρχαϊκή, αλλά σε περιπτώσεις και κατά τη Γεωμετρική περίοδο όπως είπαμε, θα πρέπει να σχετιστεί με τη μικρής κλίμακας αλλά συστηματική λατρευτική δραστηριότητα που τεκμηριώνεται σε κάποια σπήλαια κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο (όπως στη Σκοτεινή Εύβοια, στα Καστριά Αχαιάς, στο σπήλαιο του Νέστορα στην Πύλο κ.α.). Εξάλλου στις ανακτορικές κοινωνίες της Εποχής του Χαλκού φαίνεται πως γεννήθηκαν οι μύθοι που συνδέουν γνωστά επεισόδια της δράσης θεών και ηρώων με τα σπήλαια. Γεγονός όμως παραμένει ότι η έναρξη της πιο εντατικής χρήσης των σπηλαίων ως ιερών διαπιστώνεται στην Αρχαϊκή περίοδο, παραδείγματος χάριν στην Αττική κατά τον 7ο αιώνα π.Χ., ενώ στη βόρεια Ελλάδα συνδέεται με την ίδρυση των αποικιών του δεύτερου ελληνικού αποικισμού.

—Το ιερό άντρο των Νυμφών στη Νέα Ηρακλείτσα Καβάλας, το οποίο έχετε μελετήσει πολύ, εμφανίζει μια εικόνα με συμπόσια —αφού πρόκειται για «εταίρους» και «συμπότες»—, με κρεοφαγία και με οίνοποσία. Γνωρίζουμε αν υπήρχαν και γυναίκες ανάμεσα στους λατρευτές; Μια τέτοια συμποσιαστική λατρευτική πρακτική σε σπήλαιο είναι συνηθισμένη;
Είμαστε τυχεροί που σώθηκαν οι επιγραφές από το ιερό άντρο των Νυμφών στη Νέα

**Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΗΣ ΠΙΟ
ΕΝΤΑΤΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ
ΤΩΝ ΣΠΗΛΑΙΩΝ
ΩΣ ΙΕΡΩΝ
ΔΙΑΠΙΣΤΩΝΕΤΑΙ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΟ.**

05

06

07

Δεκέμβριος 2006. Ανασκαφή στο σπήλαιο των Νυμφών Νέας Ηρακλείτσας.

07

08

09

08

Ιούλιος 2016. Από την έρευνα στο σπήλαιο «Αγριομερνός» Σάμου (τέταρτος από αριστερά). Με τον Ανδρέα Ντάρλα, διευθυντή της ΕΠΣ.

09

Ιούλιος 2017. Η ανασκαφική ομάδα στο σπήλαιο «Δρακότρυπα» Θάσου.

10

10

Ιούλιος 2018. Σπήλαιο «Δρακότρυπα» Θάσου.

11

11

Σεπτέμβριος 2018. Μεγάλο Σείτάνι Σάμου. Ανώνυμο σπήλαιο στο φαράγγι. Με συναδέλφους αρχαιολόγους της ΕΠΣ (Α. Ντάρλας, Φ. Γεωργιάδης, Σ. Κατσαρού, Α. Σύρος).

Ηρακλείτσα Καβάλας, οι οποίες μας προσφέρουν έναν πλούτο πληροφοριών που δεν θα είχαμε στη διάθεσή μας διαφορετικά. Οι επιγραφές αυτές σώζουν αρκετά ονόματα λατρευτών που συμμετέχουν στα τελετουργικά συμπόσια, ανάμεσά τους όμως δεν υπάρχει κανένα γυναικείο όνομα. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι οι γυναίκες εν γένει δεν συμμετείχαν σε θρησκευτικούς ομίλους και σε λατρευτικά συμπόσια: η συμμετοχή τους μαρτυρείται και επιγραφικά για κάποιες μορφές θρησκευτικών ομίλων. Παράλληλα, πέρα από την επιγραφική μαρτυρία και άλλου είδους τεκμήρια, όπως η απεικόνιση της θυσιαστικής πομπής στους ξύλινους πίνακες των Πιτσών ή η περιγραφή της επίσκεψης για θυσία στο σπήλαιο του Πανός της Πάρνηθας στον *Δύσκολο* του Μενάνδρου, δηλώνουν τη συμμετοχή γυναικών σε λατρευτικές πράξεις σε σπήλαια. Κατά κανόνα, οι θυσίες καταλήγουν σε τελετουργικό συμπόσιο και οι θυσίες σε σπήλαια—ιερά δεν διαφέρουν σε τίποτε ως προς τούτο.

Όσον αφορά την κρεοφαγία και την οινοποσία στο σπήλαιο των Νυμφών της Νέας Ηρακλείτσας, έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι υπάρχει μια ερμηνευτική προσέγγιση των επιγραφών αυτών που τις αποδίδει στα μέλη της αθηναϊκής φρουράς η οποία γνωρίζουμε ότι είχε εγκατασταθεί στην περιοχή πιθανώς από τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. ή κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. Έχει προταθεί ότι είναι οι Αθηναίοι αυτοί, μακριά από την πατρίδα τους, που λατρεύουν τις Νύμφες στο σπήλαιο της Νέας Ηρακλείτσας και οργανώνουν τα εορταστικά συμπόσια τα οποία αποτυπώνονται στις επιγραφές που βρέθηκαν στο σπήλαιο.

—Γράφοντας για τη «Δρακότρυπα» Παναγίας Θάσου, την οποία χρονολογείτε στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, ίσως και στις πολύ όψιμες φάσεις της Νεολιθικής, λέτε ότι τα κοινά με άλλες θέσεις χαρακτηριστικά στην κεραμική παραπέμπουν στην ύπαρξη πολιτιστικών δεσμών μεταξύ των σπηλαιόβιων κοινοτήτων του νησιού, τουλάχιστον για την περίοδο αυτή. Μας εξάπτете τη φαντασία! Δηλαδή, πώς ζούσαν αυτοί οι εξωστρεφείς σπηλαιόβιοι;

Την έρευνα και τη μελέτη των αρχαιολογικών δεδομένων που αφορούν τη Νεολιθική περίοδο και την Εποχή του Χαλκού στο σπήλαιο «Δρακότρυπα» διενήργησε ο συνάδελφος και φίλος Τάσος Σύρος, ο οποίος και συνυπογράφει το άρθρο για τη «Δρακότρυπα» σε αυτό το τεύχος. Θα πρέπει αρχικά να ξεκαθαρίσουμε τη σημασία της χρήσης του επιθέτου «σπηλαιόβιος» στο σχετικό άρθρο. Δεν πρόκειται για κοινότητες που ζούσαν αποκλειστικά σε σπήλαια, τέτοιου είδους κοινότητες δεν υπήρξαν ποτέ. Πρόκειται για ομάδες ανθρώπων που ζούσαν περιοδικά και για σύντομα διαστήματα σε σπήλαια γιατί ήταν αναγκασμένες να βρίσκονται σε κίνηση, είτε επειδή κυνηγούσαν συστηματικά είτε επειδή ασκούσαν μετακινούμενη κτηνοτροφία.

Στο σπήλαιο της Δρακότρυπας, λοιπόν, έχει βρεθεί κεραμική της Τελικής Νεολιθικής περιόδου και της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, παρόμοια με κεραμική αυτών των περιόδων από άλλα σπήλαια του νησιού, όπως τα σπήλαια «Ατσπάς» και «Τρύπες Μαριών», ενώ στους αντίστοιχους οικισμούς της Θάσου δεν εντοπίζεται τόσο συχνά ή εντοπίζεται σε σημαντικά μικρότερη, αναλογικά, ποσότητα. Η παλαιότερη κεραμική της Δρακότρυπας ανήκει χρονολογικά περίπου στο 3800 π.Χ. και συνδέεται με ορίζοντες χρήσεις (δάπεδα, εστίες κ.ά.) αυτής της χρονολογικής περιόδου, που φαίνεται πως σπανίζουν σε προϊστορικούς οικισμούς του νησιού. Η έρευνα στη Δρακότρυπα, λοιπόν, μας επιτρέπει να εντοπίσουμε ένα πολύ ενδιαφέρον ερώτημα που απαιτεί σχολαστική συνθετική εργασία για να απαντηθεί.

—Στο σπήλαιο της Θεόπετρας, τα αποτυπώματα πελμάτων της Μέσης Παλαιολιθικής περιόδου τι πληροφορίες μας μετέφεραν;

Τα αποτυπώματα πελμάτων της Μέσης Παλαιολιθικής στη Θεόπετρα είναι ένα εύρημα ιδιαίτερης σημασίας. Έχουν διατηρηθεί αποτυπώματα και από γυνά και από κα-

12

Μάιος 2022. Σπήλαιο «Αρκουδότρυπα»
Παγγαίου.

13

**ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΠΟΥ
ΖΟΥΣΑΝ
ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΑ ΣΕ
ΣΠΗΛΑΙΑ ΔΕΝ
ΥΠΗΡΞΑΝ ΠΟΤΕ.**

λυμμένα πόδια, που χρονολογήθηκαν στα 130.000 χρόνια πριν από σήμερα — γεγονός συγκλονιστικό. Έχουμε τα αποτυπώματα της ζωής και της κίνησης ανθρώπων, προγόνων μας, που έζησαν πριν από περισσότερες από 5.000 γενιές!

Σύμφωνα με τις μετρήσεις, πρόκειται για αποτυπώματα πελμάτων παιδιών 2–4 ετών. Τα αποτυπώματα χρονολογήθηκαν έμμεσα, από τη χρονολόγηση με θερμοφωταύγεια ευρημάτων του στρώματος στο οποίο βρέθηκαν. Δεν είμαστε απολύτως βέβαιοι αν πρόκειται για αποτυπώματα ποδιών νεαντερτάλειων παιδιών ή για αποτυπώματα ποδιών πρώιμου Homo sapiens. Στη χρονική αυτή περίοδο, τα δύο είδη θα συνυπήρχαν. Οι Νεαντερτάλειοι ήταν ήδη επί μακρόν εγκατεστημένοι στην ευρωπαϊκή ήπειρο, ενώ ο Homo sapiens είχε μόλις κάνει την εμφάνισή του στην Ευρώπη. Η μελέτη των λίθινων εργαλείων που συνδέονται με το στρώμα των αποτυπωμάτων γέρνει τη ζυγαριά προς τους Νεαντερταλ, καθώς τα εργαλεία φαίνεται πως είναι μουστέρας τεχνολογίας, μιας τεχνολογίας κατασκευής λίθινων εργαλείων που χρησιμοποιούσαν οι Νεαντερταλ. Αν αυτό επιβεβαιωθεί, θα είμαστε βέβαιοι ότι πρόκειται για νεαντερτάλεια παιδιά. Λαμβάνοντας υπόψη τα υπολείμματα φωτιάς και στάχτης κοντά στα αποτυπώματα, σχηματίζεται μια όμορφη εικόνα παιδιών που κινούνται γύρω από την εστία. Νομίζω πως είναι καταπληκτικό το ότι έχουμε την ευκαιρία να διαγράφεται μπροστά μας αυτή η χαριτωμένη εικόνα παιδιών Νεαντερταλ να γυροφέρνουν —ίσως να παίζουν;— γύρω από την εστία στο σπήλαιο. Ξέρετε, οι Νεαντερτάλειοι χρησιμοποιούσαν τη φωτιά, χρησιμοποιούσαν καλύμματα ποδιών, έθαβαν τους νεκρούς τους και μάλιστα, σύμφωνα με τεκμηριωμένες μελέτες, σε κάποιες περιπτώσεις απέθetan λουλούδια μέσα σε λάκκους ταφών. Χάρη στις έρευνες των τελευταίων δεκαετιών καταλαβαίνουμε ότι είχαν παρόμοιες ευαισθησίες και φροντίδες και ότι ήταν πολύ πιο κοντά σε εμάς, τους Homo sapiens, απ' ό,τι πιστεύεται γενικά.

—Κάποια από τα σπήλαια στις όχθες της Μεγάλης Πρέσπας χρησιμοποιήθηκαν ως ασκηταριά και μοναστικοί χώροι στους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους. Μια τέτοια χρήση είναι τοπική ή έχει διαπιστωθεί και αλλού;

Η χρήση σπηλαίων ή συνόλων σπηλαίων ως ασκητηρίων μοναχών είναι ένα φαινόμενο που παρατηρείται κατά τη Βυζαντινή περίοδο σε πολλές περιοχές, πέρα από τις όχθες των Πρεσπών. Παραδείγματος χάριν, υπάρχουν σπήλαια–βυζαντινά ασκητήρια στην περιοχή των Σερβίων της Κοζάνης ή στα Μετέωρα, ενώ παραδίδεται η ύπαρξη ασκητών που διαβιούν σε σπήλαια στο περίφημο Παπίκιον Όρος στη Ροδόπη, που υπήρξε μεγάλο κέντρο μοναχισμού. Και βέβαια και στο Άγιο Όρος υπάρχουν ασκητήρια σε σπήλαια και έγκοιλα, κάποια μάλιστα βρίσκονται σε χρήση ακόμη και σήμερα. Η εικόνα που σχηματίζεται είναι ότι σε περιόδους ακμής του μοναχισμού κατά τη Βυζαντινή περίοδο, σε περιοχές που υπήρξαν κέντρα μοναχισμού, τα σπήλαια αποτέλεσαν πρόσφορο χώρο για την οργάνωση της διαβίωσης των ασκητών.

—Στην ΠΕ Κοζάνης υπάρχουν σπήλαια που έχουν σύγχρονη χριστιανική λατρευτική χρήση. Πρόκειται για εκτεταμένο φαινόμενο;

Τα σπήλαια χρησιμοποιούνται ως λατρευτικοί χώροι από την αρχαιότητα. Αυτή η λατρευτική πρακτική συνεχίστηκε και αργότερα, μετά την επικράτηση της χριστιανικής θρησκείας. Εξάλλου, και στην ορθόδοξη παράδοση τα σπήλαια διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο: ο Χριστός γεννιέται σε σπήλαιο και ο Ιωάννης γράφει την Αποκάλυψη, και πιθανώς το τέταρτο Ευαγγέλιο, μέσα σε σπηλιά. Δεν είναι λοιπόν παράδοξο που έχουμε χριστιανική λατρευτική χρήση σπηλαίων σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Στην Κοζάνη, πράγματι υπάρχουν συγκεντρωμένα πολλά παραδείγματα τέτοιων μνημείων: στα Σέρβια (σπήλαιο Αγίου Γεωργίου, 13ος αι. π.Χ., σπήλαιο Αγίου Θεόδωρου του Τήρωνος από τον 13ο αι. π.Χ.), στο σπήλαιο του Αγίου Μηνά στη Δραγασιά Βοΐου υπάρχει σύγχρονη λατρεία, που ενδεχομένως να ανάγεται και σε παλαιότερες περιόδους, όπως και στη βραχοσκεπή του Αγίου Γεωργίου στην Ακρινή Κοζάνης.■